

**ФАХОВИЙ КОЛЕДЖ
ЗАКЛАДУ ВИЩОЇ ОСВІТИ «УНІВЕРСИТЕТ КОРОЛЯ ДАНИЛА»**

Циклова комісія із загальноосвітніх дисциплін
та дисциплін загальної підготовки

**РОБОЧА ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ
«ЗАХИСТ УКРАЇНИ»**

ДЛЯ ЗДОБУВАЧІВ ПРОФІЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

Освітньо-професійний ступінь – *фаховий молодший бакалавр*.
Статус дисципліни – *базовий предмет програми профільної середньої освіти*.
Мова викладання, навчання та оцінювання – *українська*.

Розробник:

КАСЬКО Наталія Романівна – спеціаліст вищої категорії, викладач-методист.
ГОРОШКО Віктор Михайлович – спеціаліст вищої категорії.

**Затверджено Педагогічною радою
Фахового коледжу**

ЗВО «Університет Короля Данила»

Протокол № 1 від «29» серпня 2022 р.

Голова Педагогічної ради

Інна ВАРВАРУК

Схвалено на засіданні циклової комісії

із загальноосвітніх дисциплін

та дисциплін загальної підготовки.

Протокол № 1 від «25» серпня 2022 р.

Голова циклової комісії

Людмила ОСТАПОВА

**ЛИСТ ОНОВЛЕННЯ ТА ПЕРЕЗАТВЕРДЖЕННЯ
робочої програми навчальної дисципліни**

Навчальний рік	Дата засідання кафедри – розробника РПНД	Номер протоколу	Підпис завідувача кафедри	Підпис гаранта освітньої програми

ОПИС НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Курс	1,2	
Семестр	2,3,4	
Кількість годин	105 (год.)	
Аудиторні навчальні заняття	практичні	100 (в год.)
		36 (год.)
		36 (год. МСП)
		28 (год.)
Самостійна робота		5 годин
Форма підсумкового контролю	Залік/ підсумкова оцінка	

Метою вивчення дисципліни «Захист України» є формування в учнівської молоді життєво необхідних знань, умінь і навичок щодо захисту України та системного уявлення про військово-патріотичне виховання як складову частину патріотичного виховання. Відповідно до мети **сформовано завдання предмета:**

- підготовка учнівської молоді до захисту життя і здоров'я, забезпечення власної безпеки і безпеки інших людей у надзвичайних ситуаціях мирного і воєнного часу;
- ознайомлення учнівської молоді з основами нормативно-правового забезпечення захисту України, цивільного захисту та охорони життя і здоров'я;
- набуття знань про задачі Збройних Сил України та інших військових формувань, їх характерні особливості;
- засвоєння основ захисту України, цивільного захисту, основ медичних знань;
- здійснення психологічної підготовки молоді до захисту України;
- підготовка учнів до захисту України, професійної орієнтації молоді, служби у Збройних Силах України та інших військових формуваннях, визначених чинним законодавством.

Мета вивчення дисципліни “Медико-санітарна підготовка” – дати студентам уявлення про методи збереження здоров'я, запобігання захворювань, отруєнь, травм та нещасних випадків, формування здорового способу життя; попередження шкідливих звичок, а також про основні ознаки та наслідки захворювань, отруєнь та травм, які становлять небезпеку для життя та здоров'я людини, методи їх попередження і подолання; забезпечення наявності у бакалаврів необхідного рівня знань, вмінь та навичок з першої медичної допомоги, які необхідні майбутньому педагогу у відповідності до кваліфікаційної характеристики випускника, що передбачені чинними Державними освітніми стандартами.

Завдання дисципліни:

методичні: викласти теоретичні основи першої допомоги при різноманітних невідкладних станах, гострих захворюваннях; сприяти засвоєнню принципів профілактичних заходів та особливостей застосування отриманих знань на практиці.

пізнавальні: дати уявлення про сучасний стан розвитку основ медичних знань; озброїти знаннями закономірностей змін у стані здоров'я хворих, факторах соціально-економічного, біологічного, антропогенного, медичного характеру, що впливають на нього.

практичні: опанувати практичними навичками з даної дисципліни, які необхідні для того, щоб на обґрунтованій доцільності та адекватності основі організувати процес надання першої медичної допомоги, вибирати ефективні форми проведення профілактичних заходів та занять, що поліпшують стан хворих.

Результати навчання. Згідно з вимогами освітньо-професійних та освітньо-кваліфікаційних програм студенти повинні

знати:

- основи нормативно-правової бази щодо захисту життя та здоров'я людини;
- основи проведення реанімації (проведення штучної вентиляції легень та непрямого масажу серця);
- основи надання допомоги при деяких термінальних станах, алергічній реакції, гіпертонічному синдромі;
- основи надання допомоги при деяких патологічних етапах - отруєннях, інфекційних хворобах, гострому болю в животі;
- основи надання допомоги при опіку, відмороженні та ураженні променевою енергією; основи надання допомоги при відкритих та закритих ушкодженнях різної локалізації та кровотечах (накладання стерильних пов'язок, джгутів, шин, методика пальцевого стискання судин);
- основи надання допомоги при ушкодженнях електричним струмом, хімічних опіках, синдромі тривалого здавлювання, утопленні;
- правила транспортування постраждалих та хворих.

вміти:

- використовувати знання нормативно-правових документів щодо захисту життя та здоров'я людини;
- визначити основні ознаки припинення життєдіяльності людини;
- володіти навичками виконання непрямого масажу серця;
- володіти навичками проведення штучної вентиляції легень при раптовому припиненні дихання;
- володіти технікою надання першої допомоги при ушкодженнях різної локалізації, кровотечах, утопленні, ураженні електрикою, опіку, відмороженні, синдромі тривалого здавлювання, при отруєннях, алергічній реакції, гіпертермії, гострому болю в животі;
- володіти технікою накладання пов'язок, шин, з підручного матеріалу при переломах, відкритих та закритих ушкодженнях кісток та первинної зупинки кровотечі;
- користування шприц-тюбиком;
- володіти правилами надання першої допомоги в умовах стихійного лиха чи екстремальних ситуаціях, транспортування постраждалих.

Виховувати:

- застосування набутих знань загальної та особистої гігієни не тільки в побуті та особистому житті, а також в пропаганді здорового способу життя;
- гуманне ставлення до хворих та поранених;
- прагнення до оволодіння основами знань першої допомоги та виконання свого обов'язку (надання першої допомоги в будь-якому випадку).

Основні професійні компетенції

У процесі вивчення дисципліни «Основи медичних знань» важливо сформуванати у студентів відповідні компетенції з урахуванням професійно-орієнтованої підготовки, а саме: 1) *світоглядну (ціннісно-сислово) компетентність*:

- розуміння цінності природи та її взаємозв'язку з існуванням людини; розуміння самоцінності людини;
- прийняття здорового способу життя за норму;
- знання загальнолюдських принципів співіснування.

професійну компетентність:

- використання одержаних знань у професійній діяльності.

2) *інформаційну компетентність*:

- уміння знаходити необхідну інформацію з теми;

- вміння застосовувати необхідні новітні інформаційні технології;
- розвинути в студентів уміння відфільтровувати тільки актуальну та корисну інформацію;
- формувати вміння аналізувати інформацію, помічати закономірності та використовувати їх, прогнозувати й зробити висновки;
- сформуванню вміння на основі аналізу попередньої інформації сформуванню власну точку зору;
- сформуванню вміння генерувати оригінальні думки та ідеї;
- сформуванню вміння реалізовувати на практиці на основі власних ідей нові розробки, технології тощо.

3) самоосвітню компетентність:

- створення оптимальних умов для виявлення пізнавальної активності студентів;
- формування потреби навчатися протягом усього життя;
- сприяння формуванню вміннь та навичок здобувати знання самостійно за допомогою різних джерел інформації;

4) здоров'язберігальну компетентність:

- бережливо ставитись до свого здоров'я та здоров'я інших як до найвищої цінності;
- здатність організувати та регулювати свою здоров'язберігальну діяльність; адекватно оцінювати власну поведінку та вчинки оточуючих;
- зберігати у готовності та реалізовувати здоров'язберігальні позиції в умовах професійної діяльності.

ПОЛІТИКА КУРСУ

ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ

Відповідно до Положення про організацію освітнього процесу у Фаховому коледжі ЗВО «Університету Короля Данила», студенти зобов'язані виконувати вимоги освітньої програми, графік освітнього процесу та вимоги навчального плану.

Студент, який не відвідував заняття протягом 10 днів і за цей час не повідомив про причини відсутності або був відсутній на заняттях протягом тридцяти і більше навчальних годин без поважних причин, за поданням директора може бути відрахований з коледжу за порушення навчальної дисципліни.

Окремим студентам, згідно з Положенням про порядок навчання студентів за індивідуальним графіком, може бути надано право навчання за індивідуальним графіком за умови наявності відповідних підстав.

Усі пропущені заняття мають бути відпрацьовані студентом. Якщо студент відсутній з поважної причини, він/вона презентує виконані завдання під час самостійної підготовки та консультації викладача. Усі завдання, передбачені програмою, мають бути виконані у встановлений термін.

ПОВЕДІНКА В АУДИТОРІЇ

Усі учасники освітнього процесу повинні дотримуватися норм і правил внутрішнього розпорядку відповідно до Положення про Фаховий коледж та Положення про систему внутрішнього розпорядку.

1. Студент повинен з'являтися на заняття без запізнь. Про початок та закінчення занять студенти проінформовані розкладом, який доступний в електронному чи паперовому виді.

2. Студенти перед початком занять заходять в аудиторію тільки після того, як її залишать викладач та студенти попередньої пари.

3. Студенти повинні бути в аудиторії перед початком пари, раніше викладача.

4. Перед початком заняття студент має вимкнути звук в мобільному телефоні та інших пристроях, які можуть його відтворювати. Це міжнародне правило етикету, яке відноситься не тільки до навчального процесу, а і до будь-яких офіційних заходів. Користуватися ними під час пари, в цілях, що не пов'язані чи порушують навчальний процес, не дозволяється.

5. В аудиторії поводити себе виховано, стримано, уважно слухати викладача і бути активним учасником навчального процесу.

6. Дотримуватись правил внутрішнього розпорядку коледжу, бути толерантними, доброзичливими та виваженими у спілкуванні зі студентами та викладачами.

АКАДЕМІЧНА ДОБРОЧЕСНІСТЬ

На початку вивчення курсу викладач знайомить студентів з основними пунктами Положення про академічну доброчесність, відповідно до якого і здійснюється навчальний процес.

ОСКАРЖЕННЯ ПРОЦЕДУРИ ПРОВЕДЕННЯ ТА РЕЗУЛЬТАТІВ КОНТРОЛЬНИХ ЗАХОДІВ

Оскарження процедури проведення та результатів контрольних заходів відповідно до Положення про контролю оцінювання знань здобувачів освіти та вирішує перший проректор або проректор з навчальної роботи на підставі заяви студента або подання директора коледжу.

МЕТОДИ НАВЧАННЯ

1. Пояснювально-ілюстративний метод або інформаційно-рецептивний (студенти одержують знання на лекції, з навчальної або методичної літератури, сприймають і осмислюють факти, оцінки, висновки й залишаються в рамках репродуктивного (відтворюючого) мислення).
2. Метод проблемного викладу (показує спосіб вирішення поставленого завдання через порівняння точок зору, різних підходів; студенти мають можливість не лише слухати, а й бути співучасниками наукового пошуку, самостійно будувати логічну систему доказів і фактів).
3. Дослідницький метод (сприяє виявленню ініціативи, самостійності, творчого пошуку; реалізується через постановку викладачем проблем чи завдання, яке згодом студент (чи група студентів) самостійно досліджує і демонструє у форматі проекту, презентації чи відеоролику).
4. Дослідницько-пошуковий метод (аналіз матеріалу, постановки проблем і завдань; самостійне вивчення студентами літератури, джерел, ведення спостереження і виконання інших дій пошукового характеру).
5. Робота в малих групах (планування індивідуалізованого навчання через організовану або напів організовану діяльність у малих групах; групи із 5-ти осіб є найбільш ефективними для занять).
6. Метод цікавих аналогій (зіставлення наукових понять чи явищ із життєвими (побутовими) з метою розвитку індивідуалістичного підходу до розуміння наукової проблеми).
7. Інші інтеракції (мозковий штурм, кейс-технології, дебати, групові дискусії, діловий «круглий стіл»).

ОЦІНЮВАННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ НАВЧАННЯ

Система оцінювання результатів навчання студентів з дисципліни «Основи медичних знань» здійснюється відповідно до Положення про систему контролю та оцінювання знань здобувачів освіти Фахового Коледжу ЗВО «Університету Короля Данила». Кожен вид контролю передбачений з урахуванням результатів навчання.

Видами діагностики та контролю знань студентів з навчальної дисципліни є:

1.Поточний контроль – усне опитування та виконання письмових завдань (тестів), виступи, презентації на практичних заняттях. Оцінювання здійснюється за національною **12-бальною шкалою**.

Під час вивчення дисципліни оцінюється як теоретична, так і практична підготовка за 12-бальною національною шкалою відповідно до наступних критеріїв.

• **початковий рівень («незадовільно»):**

1 бал – здобувач освіти володіє навчальним матеріалом на рівні елементарного розпізнавання і відтворення окремих фактів, елементів, об'єктів, що позначаються здобувачем освіти окремими словами чи реченнями;

2 бали – здобувач освіти володіє матеріалом на елементарному рівні засвоєння, викладає його уривчастими реченнями, виявляє здатність висловити думку на елементарному рівні;

3 бали – здобувач освіти володіє матеріалом на рівні окремих фрагментів, що становлять не значну частину навчального матеріалу;

• **середній рівень («задовільно»):**

4 бали – здобувач освіти володіє матеріалом на початковому рівні, значну частину матеріалу відтворює на репродуктивному рівні;

5 балів – здобувач освіти володіє матеріалом на рівні, вищому за початковий, здатний за допомогою викладача логічно відтворити значну його частину;

6 балів – здобувач освіти може відтворити значну частину теоретичного матеріалу, виявляє знання і розуміння основних положень, за допомогою викладача може аналізувати навчальний матеріал, порівнювати та робити висновки, виправляти допущені помилки;

- **достатній рівень («добре»):**

7 балів – здобувач освіти здатний застосовувати вивчений матеріал на рівні стандартних ситуацій, частково контролювати власні навчальні дії, наводити окремі власні приклади на підтвердження певних тверджень:

8 балів – здобувач освіти вміє порівнювати, узагальнювати, систематизувати інформацію під керівництвом викладача, в цілому самостійно застосовувати її на практиці, контролювати власну діяльність, виправляти помилки і добирати аргументи на підтвердження певних думок під керівництвом викладача;

9 балів – здобувач освіти вільно володіє вивченим обсягом матеріалу, та вміє застосовувати його на практиці; вільно розв'язує задачі в стандартних ситуаціях, самостійно виправляє допущені помилки, добирає переконливі аргументи на підтвердження вивченого матеріалу;

- **високий рівень («відмінно»):**

10 балів – здобувач освіти виявляє початкові творчі здібності, самостійно визначає окремі цілі власної навчальної діяльності, оцінює окремі нові факти, явища, ідеї; знаходить джерела інформації та самостійно використовує їх відповідно до цілей, поставлених викладачем;

11 балів – здобувач освіти вільно висловлює власні думки і відчуття, визначає програму особистої пізнавальної діяльності, самостійно оцінює різноманітні життєві явища і факти, виявляючи особисту позицію щодо них; без допомоги викладача знаходить джерела інформації і використовує одержані відомості відповідно до мети та завдань власної пізнавальної діяльності; використовує набуті знання і вміння в нестандартних ситуаціях;

12 балів – здобувач освіти виявляє особливі творчі здібності, самостійно розвиває власні обдарування і нахили, вміє самостійно здобувати знання.

При оцінюванні навчальних досягнень студента на практичних заняттях враховується:

- повнота і правильність відповіді;
- ступінь усвідомленості, розуміння аналізованого твору;
- логіка викладу, мовленнєве оформлення відповіді;
- використання додаткової літератури при підготовці до заняття;
- самостійність висновків, висловлення власних думок, їх аргументація.

Фіксація поточного контролю здійснюється в «Електронному журналі обліку успішності академічної групи» за 12-бальною шкалою. У разі відсутності студента на занятті виставляється «н». За результатами поточного контролю у «Журналі» автоматично обчислюється підсумкова оцінка та здійснюється підрахунок пропущених занять.

Усі пропущені заняття, а також негативні оцінки студенти зобов'язані відпрацювати впродовж **трьох наступних тижнів**. У випадку недотримання цієї норми, замість «н» в журналі буде виставлено «0» (**нуль балів**) без права перездачі.

Студенти повинні мати оцінки не менше, ніж з **50% аудиторних занять**.

2. Підсумковий (семестровий) контроль проводиться для встановлення рівня досягнення здобувачами освіти програмних результатів навчання з навчальної дисципліни (освітнього компонента), після завершення вивчення дисципліни.

Підсумковий контроль знань проводиться у формі виставлення підсумкової оцінки на основі поточних оцінок та у формі диференційованого заліку у письмовій формі.

ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ «ЗАХИСТ УКРАЇНИ»

ВСТУП. Військово-патріотичне виховання – складова патріотичного виховання молоді. Підготовка до захисту України обов'язок кожного громадянина. Зміст програми предмета «Захист України», завдання кожного розділу, порядок проведення занять. Обов'язки та правила поведінки учнів на уроках.

РОЗДІЛ 1. ОСНОВИ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

1.1. Система світової колективної безпеки. Поняття національної безпеки держави. Система національної безпеки України. Поняття «гібридна війна». Структура воєнної організації держави та її керівництво. Національні інтереси України та загрози національній безпеці. Воєнна доктрина України. Розвиток національних Збройних Сил та інших військових формувань України - необхідна умова забезпечення могутності української держави.

1.2. Міжнародне військове співробітництво та участь збройних формувань України в миротворчих місіях ООН. Формати відносин Україна – НАТО та структурами європейської системи колективної безпеки. Перспективи вступу України в НАТО.

РОЗДІЛ 2. ЗБРОЙНІ СИЛИ УКРАЇНИ НА ЗАХИСТІ ВІТЧИЗНИ

2.1. Нормативно-правова база з військових питань. Законодавство України про військову службу. Структура та завдання Збройних сил України. Основні напрямки військово-професійної орієнтації учнів. Військові навчальні заклади, правила прийому, порядок підготовки та вступу до них. Бойовий прапор військової частини – символ честі, доблесті і слави.

2.2. Додержавний давньослов'янський період або Слов'янське військо – (III – IX ст. н.е.); історія українського війська періоду Київської Русі; історія українського війська періоду козаччини; Українські військові формування та участь українців у військових подіях XX століття. ЗСУ незалежної України до 2014 року. Нова українська армія 2014-2018; видатні військові діячі українського народу.

2.3. Об'єктивна необхідність урегулювання ведення бойових дій за допомогою міжнародного гуманітарного права. Особливості ведення воєнних дій з врахуванням норм МГП. Заборонені засоби та методи ведення воєнних дій. Правила застосування норм МГП щодо розпізнавання осіб та об'єктів. Міжнародний правовий захист

РОЗДІЛ 3. СТАТУТИ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ

3.1. Поняття про військові статuti. Військові звання і знаки розрізнення. Начальники та підлеглі, старші та молодші, їх права і обов'язки. Дотримання військовослужбовцями статутних взаємовідносин. Правила військової ввічливості і поведінки військовослужбовців. Порядок звернення до начальників, віддання і виконання наказів. Військова дисципліна, її суть і значення. Обов'язки військовослужбовців з дотримання військової дисципліни. Заохочення та стягнення, що накладають на солдат (матросів), сержантів (старшин).

3.2. Розподіл часу і повсякденний порядок. Розпорядок дня та його значення для виконання основних заходів повсякденної діяльності навчання й побуту особового складу підрозділів.

РОЗДІЛ 4. СТРОЙОВА ПІДГОТОВКА

4.1. Стрoї та їх елементи. Обов'язки військовослужбовця перед шиккуванням і в стрoю. Попередня та виконавча команди. Виконання команд «Ставай», «Рівняйсь»,

«Струнко», «Вільно». Стройове положення. Повороти на місці. Рух стройовим і похідним кроком. Повороти під час руху. Виконання стройових прийомів і руху без зброї.

4.2. Шиккування відділення в розгорнутий і похідний строї. Розмикання і змикання відділення. Перешикування відділення з однієї шеренги у дві і навпаки. Рух відділення стройовим і похідним кроком.

РОЗДІЛ 5. ВОГНЕВА ПІДГОТОВКА

5.1. Історія розвитку та класифікація стрілецької зброї. Історія українського зброярства. Озброєння іноземних армій. Сучасна стрілецька зброя. Її класифікація, бойові властивості, принцип дії. Основи стрільби зі стрілецької зброї. Прийоми та правила стрільби зі стрілецької зброї. Поняття постріл. Лінія прицілювання (цілик, мушка, мішень). Правила та одноманітне прицілювання. Прийоми стрільби (вогневі тренування). Положення під час стрільби з місця (лежачи, з коліна, стоячи) та в русі. Вибір і зайняття правильної позиції для стрільби. Правила та техніка ведення стрільби. Спостереження за полем бою, вибір цілі для обстрілу. Призначення вихідних установок (вибір прицілу і точки прицілювання). Вибір моменту для відкриття вогню. Ведення вогню, спостереження за його результатами. Корегування стрільби. Призначення та бойові властивості автоматів. Поняття про будову автоматичної зброї та роботу її частин та механізмів. Підготовка автомата до стрільби. Можливі затримки і несправності під час стрільби і способи їх усунення. Порядок неповного розбирання і складання та обслуговування. Тренування у неповному розбиранні та складанні автомату. Заходи безпеки при поводженні зі зброєю. Малокаліберна і пневматичні гвинтівки та гладко ствольна рушниця. Загальна будова малокаліберної і пневматичної гвинтівок та їх характеристика. Загальна будова помпових та напіваавтоматичних гладко ствольних рушниць. Основи стрільби з пневматичної гвинтівки. Помилки при стрільбі з гвинтівки та їх усунення. Стрільба з пневматичної гвинтівки. будова та види боєприпасів до стрілецької зброї. Маркування боєприпасів. Спорядження магазину патронами і порядок зарядження автомата. Заходи безпеки при поводженні зі зброєю і боєприпасами. Мінно-вибухові пристрої. Класифікація, принципи дії, алгоритм дій при виявленні.

5.2. Основні заходи безпеки при проведенні стрільб в тирі та на військовому стрільбищі. Організація і порядок проведення стрільби з автомата. Влучність стрільби. Вибір цілі, прицілу та точки прицілювання. Підготовка упору, приготування до стрільби, лежачи з упору. Тренування у одноманітності прицілювання, вирішення завдань на визначення прицілу і точки прицілювання. Умови виконання вправ стрільби з пневматичної (малокаліберної) гвинтівки. Виконання вправ стрільби з пневматичної (малокаліберної) гвинтівки. Удосконалення знань з будови автомата. Тренування вправ стрільби з пневматичної (малокаліберної) гвинтівки.

5.3. Ручні гранати та поводження з ними. Призначення, бойові властивості, загальна будова і принцип дії ручних гранат. Порядок огляду і підготовки гранат до застосування. Заходи безпеки під час поводження з ручними гранатами. Вивчення прийомів і правил метання ручних гранат. Виконання першої вправи з метання ручних гранат.

РОЗДІЛ 6. ТАКТИЧНА ПІДГОТОВКА

6.1. Поняття про бій. Види вогню та маневру, їх значення в бою. Основні види та риси ведення бою. Особиста зброя та екіпіровка солдата.

6.2. Види носіння зброї (вільне, тактичне та в момент наближення до цілі). Пересування одиночно бійця на полі бою: переповзання (напівкарачки, по-пластунськи, щільне переповзання); перехід; перебігання. Використання укриття на полі бою та рельєфності поверхні землі. Нанесення гриму. Поняття про вогневу позицію в обороні. Вимоги до вибору місця для ведення вогню і спостереження. Послідовність обладнання і

маскування окопу для стрільби лежачи. Вибір місця для ведення спостереження. Способи вивчення місцевості, виявлення цілей та доповідь про їх знаходження. Склад бойової групи. Розподіл обов'язків між військовослужбовцями та їх взаємодія у бойовій групі.

6.3. Завдання, прийоми і способи дій солдата на полі бою у складі бойової групи. Склад бойової групи (малі тактичні групи (до 8 чоловік). Розподіл обов'язків між військовослужбовцями та їх взаємодія у бойовій групі. Порядок дій у складі бойових груп. Бойові порядки та їх використання під час руху.

6.4. Суть орієнтування на місцевості. Визначення сторін горизонту за компасом, годинником та сонцем, зірками, місцевими предметами. Азимут магнітний і його визначення. Визначення азимута на місцевий предмет і напрямку руху за азимутом. Складання опису місцевості. Спосіб горизонталей як основний спосіб зображення рельєфу на топографічних картах. Система прямокутних та географічних координат. Висота перерізу рельєфу. Визначення абсолютних і відносних висот за топографічною картою. Визначення зон видимості.

6.5. озброєння та бойова техніка військової частини (підрозділу).

РОЗДІЛ 7. ПРИКЛАДНА ФІЗИЧНА ПІДГОТОВКА

7.1. Силкові вправи з вагою власного тіла та з обтяженнями. Біг по пересіченій місцевості. Подолання перешкод. Ознайомлення з елементами смуги перешкод.

7.2. Ознайомлення з національними бойовими мистецтвами (хортинг, бойовий гопак, спас тощо).

РОЗДІЛ 8. ОСНОВИ ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ

8.1. Єдина державна система цивільного захисту та її складові. Законодавче та нормативно-правове забезпечення її функціонування.

8.2. Причини виникнення та класифікація надзвичайних ситуацій. Загальні ознаки надзвичайних ситуацій. Рівні надзвичайних ситуацій. Джерела небезпечних ситуацій у військовий час. Надзвичайні ситуації, які характерні для регіону, їх наслідки для життєдіяльності населення та суб'єктів господарювання. Потенційно небезпечні об'єкти міста (району) та їх коротка характеристика. Попередження виникнення можливих надзвичайних ситуацій.

8.3. Основні принципи щодо захисту населення. Повідомлення про загрозу і виникнення надзвичайних ситуацій та постійного його інформування про наявну обстановку. Навчання населення вмінню застосовувати засоби індивідуального захисту і діяти у надзвичайних ситуаціях. Укриття людей у сховищах, медичний, радіаційний та хімічний захист, евакуація населення з небезпечних районів. Спостереження та контроль за ураженістю навколишнього середовища, продуктів харчування та води радіоактивними, отруйними, сильнодіючими отруйними речовинами та біологічними препаратами. Порядок дій в умовах особливого періоду, під час артилерійського обстрілу, у натовпі, у разі виявленні підозрілого предмету. Надання екстреної психологічної допомоги (самодопомоги) при перебуванні в екстрених ситуаціях. Складання та вміст тривожної валізи на випадок термінової евакуації або переходу до захисних споруд (підвалів, погребів тощо). Види терористичних проявів та способи дій терористів. Захист від терористичних проявів та дії населення в умовах надзвичайних ситуацій, пов'язаних з можливими терористичними проявами.

8.4. Характеристика зон стихійного лиха (ураганів, затоплень, пожеж, хімічного, радіаційного та бактеріологічного зараження тощо). Сутність, зміст і послідовність виконання рятувальних та інших невідкладних робіт. Заходи забезпечення рятувальних та інших невідкладних робіт. Заходи безпеки при проведенні рятувальних робіт. Розшук уражених у завалах, а також в будинках, які пошкоджені і горять. Способи рятування людей з-під завалів, з верхніх поверхів напівзруйнованих будівель з використанням

табельних і підручних засобів. Рятування людей із завалених і пошкоджених захисних споруд.

РОЗДІЛ 9. ДОМЕДИЧНА ПІДГОТОВКА

9.1. Правила транспортування травмованих. Способи та правила транспортування потерпілих при різноманітних ушкодженнях: перенесенням на руках, на плечах, на спині, з використанням носильних лямок і підручних засобів, на санітарних ношах.

9.2. Надання домедичної допомоги в секторі обстрілу. Алгоритм з надання домедичної допомоги у секторі обстрілу. Переведення пораненого в положення на боці (животі). Зупинка кровотечі з ран шиї, тулуба, кінцівок. Зупинка кровотечі з ран верхньої та нижньої кінцівки кінцівок (взаємодопомога). Зупинка кровотечі за допомогою спеціальних джгутів (самодопомога).

9.3. Надання допомоги в секторі укриття. Алгоритм з надання домедичної допомоги у секторі укриття. Первинний огляд пораненого, визначення ознак життя. Переведення в стабільне положення. Накладання пов'язки на грудну клітку, голову, живіт. Накладання джгута на кінцівки. Зупинка кровотечі з рани тулуба за допомогою гемостатичних засобів (само- та взаємодопомога). Зупинка кровотечі з рани кінцівки за допомогою спеціальних перев'язувальних пакетів (само-та взаємодопомога).

**ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН ДИСЦИПЛІНИ
«ЗАХИСТ УКРАЇНИ»**

№ з/п	Розділ, тема	Разом	Семестри		
			II	III	IV
	Вступний урок	1	1	0	0
	Розділ I. Основи національної безпеки України	2	2	0	0
1	Тема 1. Система світової колективної безпеки. Система національної безпеки України	1	1	0	0
2	Тема 2. Національні інтереси України та загрози національній безпеці України	1	1	0	0
	Розділ II. Збройні Сили України на захисті Вітчизни	5	3	0	2
1	Тема 1. Нормативно-правова база з військових питань. Військова присяга та військова символіка України	1	1	0	0
2	Тема 2 Історія розвитку українського війська	2	2	0	0
3	Тема 3. Основи міжнародного гуманітарного права	2	0	0	2
	Розділ III. Статути Збройних сил України	2	2	0	0
1	Тема 1. Військовослужбовці та відносини між ними. Військова дисципліна	1	1	0	0
2	Тема 2 Організація внутрішньої служби	1	1	0	0
	Розділ IV. Стройова підготовка	4	4	0	0
1	Тема 1. Стройові прийоми і рух без зброї	3	3	0	0
2	Тема 2. Строї відділення	1	1	0	0
	Розділ V. Вогнева підготовка	19	5	7	7
1	Тема 1. Стрілецька зброя та поведження з нею	10	3	4	3
2	Тема 2. Правила стрільби по нерухомих цілям та цілям, що з'являються. Загальні поняття балістики.	5	2	1	4
3	Тема 3. Ручні гранати та поведження з ними	4	0	2	2
	Розділ VI. Тактична підготовка	29	0	14	15
1	Тема 1. Основні риси загальновійськового бою	1	0	1	0

2	Тема 2. Індивідуальні дії солдата та взаємодії у складі двійок, груп	6	0	4	2
3	Тема 3. Дії солдата у складі бойових груп, відділення	18	0	6	12
4	Тема 4. Основи військової топографії	3	0	3	0
5	Тема 5. Озброєння та бойова техніка військової частини (підрозділу)	1	0	0	1
	Розділ VII. Прикладна фізична підготовка	4	0	4	0
1	Тема 1. Силова підготовка та подолання перешкод	2	0	2	0
2	Тема 2. Основи самозахисту	2	0	2	0
	Розділ VIII. Основи цивільного захисту	15	15	0	0
1	Тема 1. Цивільний захист в Україні та його нормативно-правова база. Надзвичайні ситуації та загроза їх виникнення. Нормативно-правова база цивільного захисту	1	1	0	0
2	Тема 2. Надзвичайні ситуації природного, техногенного, воєнного, суспільного, соціально-політичного характеру	5	5	0	0
3	Тема 3. Основні способи захисту населення в надзвичайних ситуаціях	6	3	0	0
4	Тема 4. Основи рятувальних та інших невідкладних робіт	3	6	0	0
	Розділ IX. До медична допомога	24	3	4	16
	Тема 1. Базова підтримка життя	4		0	0
	Тема 2. Надання домедичної допомоги при кровотечах, пораненнях, вивихах.	4	3	4	0
	Тема 3. До медична допомога в умовах бойових дій (тактична медицина)	16	0	0	16
	Разом	105	36	36	28

ОРІЄНТОВНИЙ ПЛАН ПРОВЕДЕННЯ НАВЧАЛЬНО-ПОЛЬОВИХ ЗАНЯТЬ (ЗБОРІВ)

№ з/п	Назва розділу	Кількість годин	1 день	2 День	3 день
1	Тактична підготовка	11	6	5	
2	Вогнева підготовка	4		1	3
3	До медична допомога	3			3
	Всього:	18	6	6	6

ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ «МЕДИКО-САНІТАРНА ПІДГОТОВКА»

РОЗДІЛ 1.НОРМАТИВНО-ПРАВОВА БАЗА ЩОДО ЗАХИСТУ ЖИТТЯ І ЗДОРОВ'Я ЛЮДИНИ

Основні документи нормативно-правової бази щодо захисту життя і здоров'я людини в Україні.

Закон України «Основи законодавства України про охорону здоров'я».

Закон України «Про екстрену медичну допомогу».

Аналіз стану здоров'я людей в Україні. Основні принципи охорони здоров'я в Україні.

РОЗДІЛ 2. ПЕРША МЕДИЧНА ДОПОМОГА ПРИ ТРАВМАХ, НЕЩАСНИХ ВИПАДКАХ І ПОРАНЕННЯХ

Тема 1. Надання домедичної допомоги при раптовій зупинці серця

Рятувальний ланцюжок при раптовій зупинці серця. Алгоритм дій проведення серцево-легеневої реанімації .

Основні правила та порядок проведення реанімації.

Звільнення дихальних шляхів від сторонніх предметів – западання язика, нижньої щелепи, слизу, води тощо – та відкриття верхніх дихальних шляхів (підняти підборіддя та висунути нижню щелепу).

Штучне дихання – його різновиди, методика та техніка проведення штучної вентиляції легень.

Непрямий масаж серця, як спосіб відновлення діяльності серцево-судинної системи, методика його виконання. Застосування автоматичного зовнішнього дефібрилятора.

Техніка проведення реанімаційних заходів одним та двома рятувальниками.

Правила виклику бригади екстреної медичної допомоги.

Визначення, усунення та запобігання головних факторів, які загрожують життю постраждалого та оточуючих

Тема 2. Загальні поняття про травму. Механізм травми

Поняття про травму. Види та класифікація травм. Типи травм при дорожньо-транспортних пригодах та падінні з висоти.

Поняття про тупу та проникаючу травму.

Вплив мінно-вибухової травми на організм людини.

Основні ознаки травм голови.

Основні ознаки травм грудної клітки.

Основні ознаки травм живота.

Основні ознаки травм скелетно-м'язової системи.

Правила поведінки при знаходженні у потенційно небезпечному місці та при виявленні небезпечних предметів

Тема 3. Надання домедичної допомоги при кровотечах

Види кровотеч. Ознаки та швидке розпізнавання загрозливої для життя кровотечі..

Алгоритм дій при кровотечі.

Техніка застосування прямого тиску на рану

Техніка накладання турнікета на верхні та нижні кінцівки.

Техніка тампонування рани.

Техніка накладання компресійної пов'язки.

Тема 4. Перша допомога при пораненнях, правила накладання пов'язок

Поняття про рану. Класифікація ран. Запобігання раневої інфекції. Види та класифікація пов'язок.

Загальна техніка накладання пов'язок. Накладання стерильних пов'язок на голову, передпліччя, ліктювий і плечовий суглоби, грудну клітку.

Алгоритм накладання бинтових пов'язок на голову (чепець, на одне око), на грудну клітку (спіральна, хрестоподібна, Дезо), на плечовий суглоб (колосовидна), на передпліччя (з перегинами), на ліктювий суглоб (черепашача), на гомілково-ступневий (восьмиподібна).

Тема 5. Домедична допомога при травмах окремих анатомічних ділянок

Поняття про переломи кісток, їх класифікація. Ознаки переломів.

Вивихи суглобів, їх класифікація. Ознаки вивихів.

Порядок надання домедичної допомоги при переломах і вивихах.

Особливості накладання шин на верхню та нижню кінцівки.

Алгоритм надання домедичної допомоги при травмі голови.

Алгоритм надання домедичної допомоги при травмі хребта.

Алгоритм надання домедичної допомоги при травмі грудної клітки.

Алгоритм надання домедичної допомоги при травмі живота.

Порядок надання допомоги при травмі очей.

Тренування у наданні допомоги при переломах.

Тема 6. Домедична допомога при опіку, тепловому та сонячному ударі, обмороженні, електротравмах, утопленні

Поняття про опіки. Характеристика термічних та хімічних опіків. Домедична допомога при термічному та хімічному опіку.

Тепловий та сонячний удар, причини їх виникнення та симптоми розвитку. Домедична допомога при тепловому та сонячному ударах.

Обмороження та його періоди. Класифікація обмороження. Домедична допомога при обмороженнях.

Дія електричного струму на організм людини. Електротравма. Надання домедичної допомоги при ураженні електричним струмом.

Ураження блискавкою. Домедична допомога при ураженні блискавкою,

Правила безпеки під час допомоги при ураженні електричним струмом і блискавкою.

Домедична допомога постраждалому при утопленні

Тема 7. Отруєння. Домедична допомога при отруєннях, укусах комах, змій та диких тварин

Поняття про отруту і отруєння. Причини та способи потрапляння отрути до організму, шляхи її виведення. Основні ознаки та класифікація отруєнь. Характеристика побутових і виробничих отруєнь. Загальні принципи надання домедичної допомоги при отруєнні. Особливості функціонального отруєння нейротропними препаратами, алкоголем та ніотином.

Отруєння речовинами, що є хімічною зброєю. Заходи безпеки під час надання домедичної допомоги. Укуси диких тварин, особливості надання домедичної допомоги. Отруйні комахи та наслідки їх укусів. Клінічна картина дії отрути комах.

Укуси отруйних змій. Симптоми загального отруєння від укусу змій. Домедична допомога.

РОЗДІЛ 3. ДОМЕДИЧНА ДОПОМОГА В БОЙОВИХ УМОВАХ.

Тема 1. Основні принципи надання домедичної допомоги в умовах бойових дій.

Тактична медицина

Вступ до курсу тактичної медицини.

Причини превентивних смертей при бойовій травмі.

Вміст індивідуальної військової аптечки.

Етапи надання домедичної допомоги.

Тема 2. Надання домедичної допомоги в секторі обстрілу.

Надання допомоги на етапі під вогнем (CUF, Care Under Fire)

План дій на етапі під вогнем. Техніка виносу пораненого з небезпечної зони

Ознаки життєзагрозливої зовнішньої кровотечі.

Застосування турнікетів(джгутів) для кінцівок.

Само- і взаємодопомога

**ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН ДИСЦИПЛІНИ
«МЕДИКО-САНІТАРНА ПІДГОТОВКА»**

№	Назва підрозділів, тем	Форма поточного контролю		
		Всього	Лекції	Практичні заняття
I	Нормативно-правова база щодо захисту життя та здоров'я людини	2		2
1.	Основні документи нормативно-правової бази щодо захисту життя та здоров'я людини в Україні	2		2
II	Перша медична допомога при травмах, нещасних випадках і пораненнях	32		32
1.	Ознаки клінічної та біологічної смерті, методи оживлення потерпілих	4		4
2.	Кровотечі, їх класифікація. Перша допомога при кровотечах	4		4
3.	Перша допомога при пораненнях, правила накладання пов'язок	10		10
4.	Перша допомога при переломах та вивихах. Травматичний шок. Перша допомога при цьому стані та правила транспортування потерпілих	4		4
5.	Опіки. Ознаки опікового шоку. Сонячний удар. Відмороження. Ураження променевою енергією та електричним струмом	6		6
6.	Отруєння та його профілактика. Допомога при укусах змій та комах. Зовнішні прояви алергії	4		4
III	Домедична допомога і бойових умовах	2		2
1.	Основні принципи надання домедичної допомоги в умовах бойових дій. Тактична медицина Надання домедичної допомоги в секторі обстрілу	2		2
	Разом:	36		36

ПРОГРАМОВІ ВИМОГИ
для підсумкового контролю із дисципліни
«Захист України»

1. Система світової колективної безпеки. Система національної безпеки України
2. Національні інтереси України та загрози національній безпеці України
3. Нормативно-правова база з військових питань. Військова присяга та військова символіка України
4. Історія розвитку українського війська
5. Основи міжнародного гуманітарного права
6. Військовослужбовці та відносини між ними. Військова дисципліна
7. Організація внутрішньої служби
8. Стройова підготовка. Стройові прийоми і рух без зброї. Строї відділення
9. Стрілецька зброя та поводження з нею
10. Правила стрільби по нерухомих цілях та цілям, що з'являються. Загальні поняття балістики. Ручні гранати та поводження з ними
11. Основні риси загальновійськового бою
12. Індивідуальні дії солдата та взаємодії у складі двійок, груп
13. Дії солдата у складі бойових груп, відділення
14. Основи військової топографії
15. Озброєння та бойова техніка військової частини (підрозділу)
16. Силова підготовка та подолання перешкод
17. Основи самозахисту. Цивільний захист в Україні та його нормативно-правова база. Надзвичайні ситуації та загроза їх виникнення.
18. Нормативно-правова база цивільного захисту
19. Надзвичайні ситуації природного, техногенного, воєнного, суспільного, соціально-політичного характеру
20. Основні способи захисту населення в надзвичайних ситуаціях
21. Основи рятувальних та інших невідкладних робіт
22. Базова підтримка життя. Надання домедичної допомоги при кровотечах, пораненнях, вивихах.
23. До медична допомога в умовах бойових дій (тактична медицина)
24. Нормативно-правова база щодо захисту життя і здоров'я.
25. Основні документи нормативно - правової бази щодо захисту життя та здоров'я людини в Україні.
26. Визначення поняття про здоров'я людини. Вплив спадкоємності та середовища на ріст і розвиток організму.
27. Екологічна і соціальна ситуація в Україні та її вплив на здоров'я людей.
28. Основи здорового способу життя.
29. Характеристика клінічної і біологічної смерті. Орієнтуючі та достовірні ознаки смерті. Поняття про реанімацію (оживлення).
30. Техніка проведення реанімаційних заходів одним та двома рятувальниками.
31. Штучне дихання, його різновиди. Непрямий масаж серця, як спосіб відновлення діяльності серцево-судинної системи.
32. Методика проведення штучного дихання, перевірка ефективності. Непрямий масаж серця як спосіб відновлення діяльності серцево-судинної системи, методика його виконання.
33. Види кровотечі, їх класифікація. Перша допомога при зовнішній та внутрішній кровотечах.
34. Способи та техніка зупинки кровотечі способом пальцевого стискання судин в типових місцях.

35. Методика короткочасної зупинки кровотечі з кінцівок максимальним згинанням в суглобах.
36. Класифікація ран. Запобігання раневої інфекції. Види та класифікація пов'язок.
37. Загальна техніка накладання пов'язок.
38. Накладання стерильних пов'язок на голову, передпліччя, ліктьовий і плечовий суглоби, грудну клітку. Переломи, їх класифікація. Перша допомога при переломах та вивихах.
39. Поняття про травматичний шок, перша допомога. Основи накладання шин з підручного матеріалу.
40. Транспортування потерпілих при різноманітних ушкодженнях та пораненнях.
41. Класифікація опіку. Профілактика опікового шоку. Тепловий та сонячний удар. Відмороження.
42. Ураження променевою енергією та електричним струмом.
43. Накладання стерильних пов'язок при опіку та відмороженню.
44. Надання першої допомоги при ураженні променевою енергією та електричним струмом, тепловому та сонячному ударі, відмороженню та переохолодженні.
45. Утоплення та тривале здавлювання частин тіла людини, інші патологічні стани та перша допомога при цьому.
46. Отрута та отруєння, їх вплив на організм людини. Профілактичні заходи.
47. Ознаки та перша допомога при отруєнні хімічними речовинами, продуктами харчування тваринного та рослинного походження.
48. Перша допомога при укусах отруйних змій та комах. Прояви алергічної реакції. Антидоти та їх використання.
49. Перша допомога та догляд за хворими. Поняття про лікування.
50. Основи медичної деонтології. Особиста гігієна хворого. Гігієна харчування.
51. Основні способи реанімації і транспортування при гострих захворюваннях, нещасних випадках та отруєннях.
52. Застосування лікарських препаратів.
53. Догляд за хворими з гострими захворюваннями органів дихання (гостра пневмонія, приступ бронхіальної астми, легенева кровотеча). Ознаки цих захворювань.
54. Захворювання серцево - судинної системи, біль у серці, набряки тощо. Перша допомога.
55. Правила застосування гірчичників, медичних банок, ніжних ванн, накладання венозних джгутів. Штучне дихання й закритий масаж серця.
56. Ознаки гострих хвороб шлунку (спрага, біль у животі, відрижка, печія, блювання, шлункова кровотеча), кишок (проноси, запори, метеоризм, набряки, гіпертонія, біль), які потребують першої допомоги.
57. Печінкова та ниркова коліки. Промивання шлунку беззондовим методом, використання клізм. Застосування холоду, тепла.
58. Радіаційні ураження, їх профілактика і перша допомога.
59. Ураження отруйними і сильнодіючими отруйними речовинами, отрутохімікатами. Надання допомоги при отруєннях.
60. Поняття про інфекційні хвороби. Види інфекційних захворювань. Збудники інфекційних хвороб.
61. Туберкульоз . Шляхи зараження, перебіг хвороби. Профілактика туберкульозу.
62. Поняття про дезінфекцію, дезінсекцію, дератизацію, їх призначення, види, методи.
63. Способи проведення дезінфекції приміщень, одягу, взуття, білизни, посуду
64. Основні принципи надання домедичної допомоги в умовах бойових дій.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. **Захист Вітчизни** (рівень стандарту): підруч. для 11 кл. Гудима А.А., Пашко К.О., Герасимів І.М., Фука М.М., Щирба Ю.П. Астон. 2019.
2. Биков О. В., Осипенко С. І. Основи цивільного захисту. Фореста. 2008.
3. Гудима А.А., Герасимів І.М. Перша медична допомога: посібник для вчителя. Центр оперативної поліграфії. 2006.
4. **Захист Вітчизни** (рівень стандарту): підруч. для 10 кл. Гудима А.А., Пашко К.О., Герасимів І.М., Фука М.М., Щирба Ю.П. Астон. 2018.
5. Касьянов М. А., Гуляев В. П., Друзь О. М. Прилади радіаційної, хімічної розвідки та дозиметричного контролю: Навчальний посібник. Східноукр. нац. ун-ту ім. Даля. 2006.
6. Порадник: Дії населення на випадок виникнення небезпечних побутових подій та нестандартних ситуацій. Яценко М. Д., Жуковський С.Є., Чолпан О. Б. Миколаїв. 2017.
7. Коденко Я. В. Основи медичних знань: навчальний посібник для 10-11 кл. загальноосвіт. навч. закладів / Я. Коденко. – К.: Арт-Освіта, 2004. <https://studfile.net/preview/7856895/>
8. Захист Вітчизни: підруч. для 10-11 кл. загальноосвіт. навч. закладів / М. М. Бака, Ю. О. Квашньов, А. О. Литвиненко; за ред. Ю. О. Квашньова та А. О. Литвиненка. – К.: Вежа, 2006. – 448 с. <https://www.slideshare.net/af1311/10-11-55622260>
9. Захист Вітчизни Автор: Гудима, Пашко, Герасимів, Фука, Нова програма 10,11 клас
<https://pidruchnyk.com.ua/1226-zahyst-vitchyzny-10-klas-gudyma.html>
<https://pidruchnyk.com.ua/1270-zahyst-vitchyzny-11-klass-gudyma-med.html>
10. Глушко Л. В. Алгоритми надання невідкладної допомоги у критичних станах / Л. В. Глушко, О. В. Волошинський, І. І. Тітов. – Вінниця, 2004. – С. 157–199.

Інтернет ресурси

1. Офіційний веб-сайт Інституту модернізації змісту освіти/ [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.imzo.gov.ua/> .
2. Офіційний веб-сайт Національної академії педагогічних наук України / [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.ipv.org.ua>.
3. Офіційний веб-сайт Міністерства оборони України / [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.mil.gov.ua/> .
4. Сайт газети «Народна армія» / [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://na.mil.gov.ua/> .
5. Сайт журналу «Військо України» / [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://viysko.com.ua/> .
6. Сайт Державної служби з надзвичайних ситуацій України / [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.mns.gov.ua/> .
7. Сайт Товариства сприяння обороні України / [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://tsou.org.ua/> .
8. Сайт Товариства Червоного Хреста України / [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.redcross.org.ua> .
9. Сайт інформаційного журналу «Основи захисту Вітчизни» / [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://Захист.at.ua/> .
10. Сайт Центру воєнної політики та політики безпеки, журнал «Оборонний вісник» / [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://defpol.org.ua/>.